

**LIMITATIONS IN DEVELOPMENT OF PLANNED AND ALTERNATIVE TYPES
OF TOURISM IN THE "STARA PLANINA" NATURE PARK AND TOURIST
REGION**

IVAN SAMARDŽIĆ¹

¹ *University of Belgrade – Faculty of Geography, Studentski Trg 3/3, 11000 Belgrade, Serbia*

Abstract: Great Serbian natural resources can be used to develop tourism which follows the principles of sustainable development. Water resources: rivers, lakes, then spas, mountains, etc. can be used in the right way, for development of tourism, local community affirmation as well as the entire country, and of course with the appropriate investments and responsible policy development which can bring huge material use to the entire society. Stara Planina area has defined tourism with emphasis on winter tourism through the planning documents (development of ski centers and appropriate infrastructure). Alternative to this type of tourism is sustainable tourism which includes: agricultural and food production and livestocking, ethno and ecotourism, spa and lake tourism, revitalization of cultural goods and monuments of national construction and their use, domestic production, beekeeping, medical herbs collection, fishing and hunting tourism, etc. Basic goal is to upgrade quality of the environment as well as minimizing negative effects to the environment, and to remove those effects where possible. Assessment of the terrain situation could give recommendations for development of the sustainable tourism.

Key words: Stara Planina, planned and alternative tourism, revitalization of countryside

Introduction

Due to special significance for the protection of the entire natural resources, geological heritage, genetic, species and ecosystem diversity of the Republic of Serbia and the Balkan Peninsular, Serbian Government has declared Stara Planina as the Nature Park in the year 1997 and awarded it the first degree of protection – due to tremendous significance for the country ("Сл. гласник РС", бр. 19/97).

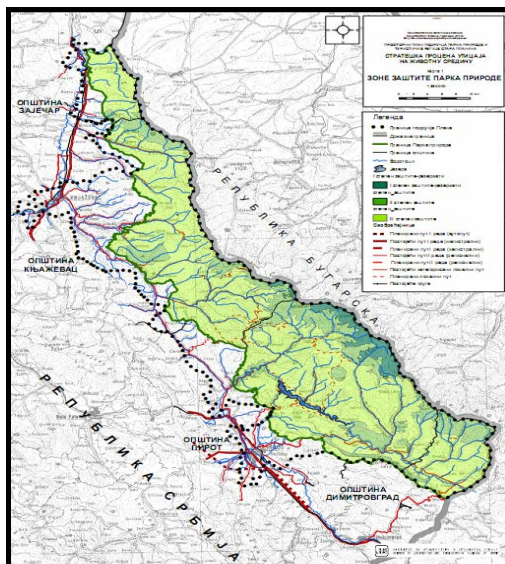
Strategic documents provide that the dominant form of tourism on the Stara Planina area should be during the winter period, with emphasis to construction of the large numbers of ski centers with suitable infrastructure which includes ski slopes, accommodation facilities, service facilities, telecommunication facilities, and development of road, sewage, water and other infrastructure, gas stations, sanitation landfills, artificial water catchments, etc.

During the start works of ski center on Babin Zub, numerous issues and negative influences on the environment have appeared. In particular, it applies to the ski slopes that have collapsed after the first ski season due to non-compliance of procedures and statutory provisions that refer to this area. During the public discussions, there were opinions that this

¹ E-mail: isamardzic@gef.bg.ac.rs

The paper is part of the main scientific project № 176008 financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

area could develop other forms of tourism and village revitalization, but those ideas were often baseless when the entire terrain situation is being considered.

Picture 1. Spatial plan area of the Nature Park and "Stara Planina" tourist region
Source: (Стратешка процена утицаја Просторног плана, 2007)

Stara Planina area which lays on the very south-east of the country, due to its border position and bad infrastructure, mostly bad road infrastructure, and due to population migration to towns in search for work, it has become eventually the area from which the population is consistently moving out. With development of summer and winter tourism, emphasizing winter tourism, this situation can be fixed. Still, numerous problems and limits still exist, which means that responsible and right decisions have to be made. Planned and alternative forms of tourism have a good perspective, but numerous limits as well.

Research methods

Based on field research and literature analysis, some issues in implementation of planning and alternative solutions for tourism development of the Stara Planina, has been identified. It has been used: planning documents (Spatial Plan of the Republic of Serbia 2010-2014-2020, Tourism Development Strategy of the Republic of Serbia, National Strategy for Sustainable Development, Master Plan of Stara Planina, Spatial Plan Area of the Nature Park and Strategic Impact Assessment of the Spatial Plan), scientific papers and regulatory basis. There is a lack of presence of the alternative forms of tourism in many publications and professional journals, and therefore the main source of information was field research. The main purpose of the study is to determine both planning and alternative directions of tourism development and its limitations. Using appropriate layers (topographic map for the area of ski resort) and Geomedia software, it is shown both cartographically and in 3D model, the site of Babin Zub with all ski resorts where the terrain predisposition for landslides could be observed. The observed area is shown by the unique photos, while the land use map is taken from the Spatial Plan. Through statistical methods are presented: the number and the population density, the number of concurrent skiers and the estimated number of ski lifts. Sustainable tourism indicators could be used to determine potential

problems related to the territorial capacity, anthropoppression, etc. A clear cost-benefit analysis is difficult to be determined due to the lack of data related to investments and project profitability, but the model in which it could be determined is presented. The result of this paper is pointing to the problems in the realization of the planned tourist facilities, as well as review of the alternative to such development that is not sufficiently explored. During the implementation and the realization of other ski centers' planning documents (Kopaonik, Divcibare, Crni Vrh, etc.), shown omissions should correct and use them as guidelines in environmental protection measures.

Geo-characteristics of the Nature Park and the Stara Planina tourist region

The entire area surface of the Spatial Plan of the Nature Park and the Stara Planina tourist region is 1541,9 km², out of which 1143,3 km² belongs to the Nature Park while the area of the Stara Planina tourist region is 396,6 km² and is coming out of the Nature Park territory (Просторни план, 2007). Area included in the Spatial Plan, i.e. area with special purpose with zones I, II and III degree of protection of the Nature Park "Stara Planina" is laying across the northwest-southeast direction, on the mountain fields of the Stara Planina massif, as well as sub-mountain environment, close to Vrska Cuka northwest up to Vidlic on the left bank of Visocica River, to southeast in terms of belt around 100km long and about 4km wide, by Selecka on the north, to up to 30km by Pirot on the south, in the altitude of about 140m, by Grliska River, near the mouth of Beli Timok, up to 2169m Midzor mountain top, which is at the same time the highest mountain top on Stara Planina. Northeast border of the Spatial Plan which matches the State border leads by the main reef on Stara Planina, while southwest border is mostly tied to the valleys of Trgoviski and Beli Timok, as well as the valley of Nisava River (Просторни план, 2007).

Pictures 2 and 3 – Mountain tops Babin Zub 1758 m (left) and Midzor 2169 m (right), (Samardzic I., 2011)

Lithological composition of this terrain is sedimentary, magmatic and metamorphic rocks, from the oldest Paleozoic, through Mesozoic flysch and limestone complex and neogene, lacustrine and marine sediments, to the youngest quaternary river and tufa sediments. The hilly and mountainous relief is broken down by rivers Trgoviski Timok Temstica, Visocica and their tributaries. Mountain ridge makes the primary morphological structure, whose height increases from north to south with two tops over 2000m above the sea level (Midzor and Dupljak), while the peaks Srebrna Glava (Silver Head), Kopren, Tri Cuke, Vrazja Glava (Devil's Head), Velika Glava (Great Head) and Golemi Kamen (Massive Stone) and some others are in the altitude zone of 1900-2000m above the sea level. The mountain ridge is reduced and broken in several places, including the famous Sveti Nikola (St. Nicholas) and Kadibogaz. This discontinuity of relief, the combination of

valleys, ravines, occasional vertically cuts that are in some places 800-1000m deep, landscape values, the total height difference which amounts to over 2000m, steep slopes, among which Temska River, Rosomacka River and Vladinia Ploca gorges are of high area value, represent geo diverse values and treasures of this region.

Geodiversity of Stara Planina is fulfilled by karst and fluo-karst landforms (bays, sinkholes, abysses, Odrovsko karst feild, Velika Pecina (Great Cave) and cave of Vladika's panel), as well as periglacial landforms. Periglacial belt of Stara Planina is consisted of narrow zone above the upper forest border (Белиј, С. et al., 2007). From the hydrographical perspective, Stara Planina includes Beli and Trgovinski Timok river basins with their tributaries. Important characteristic of these rivers is a huge inconsistency in the flow as well as torrent characteristics. Most important lakes in the Stara Planina region are Zavojsko, Sovinac, Grlisko, Rgotsko and "Savat 2" lake. Subterranean waters are scarce, sources are of various positions, and they vary in yields, regiments of work, temperatures and chemical compositions. This region is characterized by thermo mineral waters in Rgoska Spa next to the city of Knjazevac, as well as Dag Spa next to the city of Pirot, as well as numerous thermal waters down the Svrljiski Timok River basin.

The real wealth of Stara Planina is bio diversity, represented by numerous species, from which some are under the highest level of protection, both locally and internationally characterized and are on the list of endangered species in the Red Book of Serbia like endemic and relict species, while numerous species are noted in the European and the World Red List. Serbian flora is consisted of 3662 taxons in the range of species and subspecies (Мијовић А. et al., 2012), while the diversity of vascular flora of Stara Planina is represented by at least 1195 plants, three are protected by the Habitat directive, while 45 species are from the CITES list (Просторни план, 2007). Out of the Regulation of Natural Rarities, 40 species are represented. Two species are protected by the Bern Convention. On the bogs of Stara Planina, there are 50-70 endemic species and 344 types of moss (Стратешка процена утицаја Просторног плана, 2007). Stara Planina is inhabited by 136 species of butterflies, ichthyofauna is represented with 26 species, amphibians and reptiles with 18, ornithofauna with 206 out of which 154 are nesting birds, while mammals are represented with about 60 species (Стратешка процена утицаја Просторног плана, 2007).

Limitations of tourism development envisaged by planning solutions

On the area of the Nature Park and the tourist region "Stara Planina", tourist centre is envisioned, which would as the time passes, become the centre of the winter tourism in Serbia. The plan is to build: accommodation capacities (hotels, motels, tourist points, settlements, etc.), ski slopes, ski elevators and cable cars, modernizing and revitalizing infrastructure (roads of the I, II and III category, telecommunications, heating, pipeline, water supply and sewer, etc.) and following tourist contents. The Government of Serbia and ministries in charge are planning to build a tourist complex at Stara Planina, which could accommodate 41.200 – 68.500 tourists, and will be settled in the bottom of the highest parts of the mountain (Midzor, Babin Zub and Tupanar).

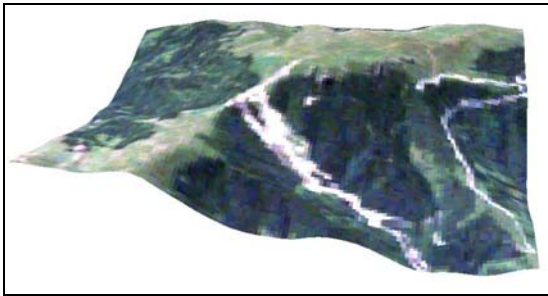
In order for this project to be realized, it would take longer time period, and so far, Babin Zub tourist centre has been put into operation with accompanying slopes (ski slopes "Konjarnik 1 and 2", "Suncana Dolina" and "Markova Livada") as well as Jabucko Ravniste tourist complex (accommodating capacities), with first eight-seated gondola lift used for transportation of skiers in Serbia.

Limitations of tourism development based on ski centers are referring to: environmental impact (ecological capacity of the area and anthropopression, violation of the protected good, etc.), the project being too ambitious (all 98 lifts and 41.200 – 68.500 concurrent skiers), insufficient infrastructure (horrible current state of all roads), economic

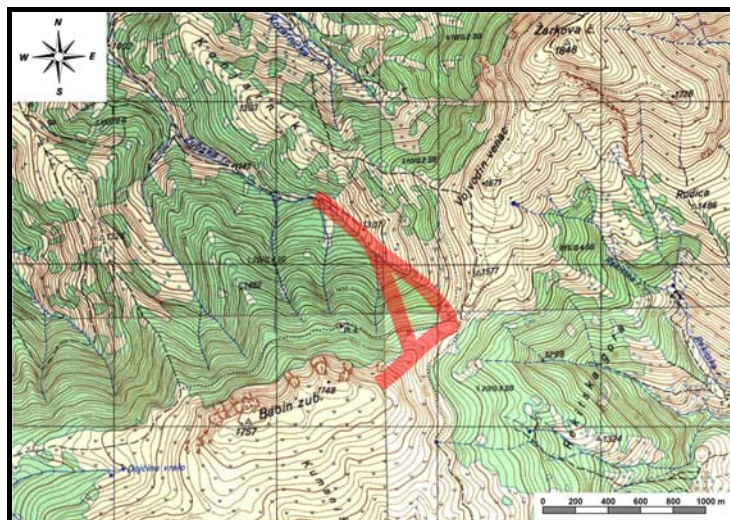
project justification and period for investments' return, plan implementation problems, communal issues, solid and liquid waste deposition, illegal construction, sewer and water supply, as well as competitiveness, attractiveness, climatic changes (decreasing amount of snow), etc. Also, significant resources have been dedicated not only for building of ski centers, but sanitary works which were a necessity in the regions of ski slopes "Konjarnik 1 and 2" and "Suncana Dolina" (Ristić R. et al., 2011).

Table 1. Skiing capacities according to sectors at Stara Planina (Просторни план, 2007).

Sector	Number of concurrent skiers	Nuber of major ski lifts	Number of cabin ski lifts	Number of other ski lifts
Golema Reka	9500 – 15 700	10	1	9
Topli Do	8000 – 13 400	9	1	8
Mramor/Gostuša	4800 – 8000	6	/	6
Dojkinci/Kopren	5900 – 9800	7	/	7
Jelovica/Rosomač	7000 – 13 600	10	/	10
Senokos/Srebrna glava	6000 – 10 000	7	1	6
TOTAL				
6	41 200 – 68 500	49	3	46

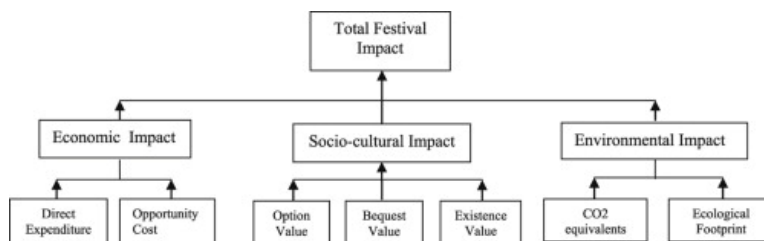

Pictures 4 and 5. 3D model of the ski center "Babin Zub" and directions of ski slopes (Samardzic I., 2011)

Map 1. Topographic map with the location of "Babin Zub" ski center (Samardzic I., 2011)

Economic justification of every project can easily be determined based on investments and time it takes to return. By analyzing all the parameters, one can get a clear picture of the project justification and time it would take to get returns from the investments after which one could start making profit, such as the analysis presented by Andersson T.D. and Lundberg E. (2013) of the Swedish Gothenburg University.

Picture 6 – A measurement model describing the total impact from a sustainability perspective (Andersson T.D., Lundberg E., 2013)

A tour of the Stara Planina settlements will help to determine limitations of the mountain tourism development that is provided by planning documents. As an example, one can use Kalna village (43° 24' 19" Lat. и 22° 25' 21" Long.) in the Knjazevac municipality, in the Zajecar district. According to the results from 2011 census, Kalna village has 301 residents (Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији, Први резултати, 2011). According to census from 1991 there were 629 residents, and according to census from 2002, there were 553 residents (noticeable downfall in the population). Average age in 2002 was 49.4 years (45,6 males and 52,9 females), and there were 2.24 people per household (Становништво: активност и пол, књига 5, 2003).

Terrain research of Kalna points out to issues in the functioning of the village. There are many limits to development, and the issues are primarily demographic, then bad infrastructure (traffic, pipeline, telecommunications, water supply, etc.) obsolescence of agricultural equipment, etc. Demographic issues are easily recognized, simply by walking through the village. It is noticeable that there are almost no young people, people aged 14-30 have mostly gone to municipality centers either in the district or in the city of Belgrade, so households are mostly occupied by the elderly people. Kalna village is one of the areas appointed for mixed centers in the Stara Planina tourist region, where majority of tourists would stay at, and it is estimated to have 500 beds.

Local community needs specific knowledge about ways of the profit making as well as their role in the development of the tourist centre. Grants are needed, primarily for the construction since crediting has no perspective – households are too poor; crediting with low interest rates might be an option, with a longer payback period granted. Current situation in the area does not look too bright from the social factor. This refers mostly to the Stara Planina population distrust, that the mountain tourism development would actually benefit them as it is promised. This attitude is easily supported through brief conversations with the locals, as well as Kalna and Topli Do population.

Promises were often supported simply by political background, and faith in progress would be acquired only by specific fieldworks. This refers to increase of employment and spending power of the population, building of infrastructure, mostly roads and telecommunications (mobile phone networks), etc. Building road infrastructure is a priority from the perspective of the village preservation, the region development and, of course, one of the preconditions of the winter tourism development. It is necessary to make the record of the geologic diversity and biodiversity heritage before construction and

reconstruction of the road connections and to exploit modern construction technology solutions with minimal disturbance of ambient entities (Драговић et al., 2011).

Development limits of alternative forms of tourism

Planned investment funds for the winter tourism and for the construction of tourist centers at Stara Planina, have triggered different opinions. Before the initial major works on the location of Babin Zub and Jabucko Ravniste, and before the establishment of strategic documents that were the basis for the initial works, many ideas were brought up as how those funds could be invested.

Before all, this has mostly been in reference to idea of revitalization of the village, by transferring funds that were appointed for the first stage of the project in order to provide 100 000 sheep and 500 tractors with additional machines and to use the rest of the money to donate 20 000 EUR for 500 households to satisfy the conditions for tourist categorization, house reconstruction, adaptation for ethno tourism or to start some sort of processing, for drying, milk processing, forest fruits processing. It was thought that the amount of money at hand was enough to develop at least 500 households in order to start either agricultural or other production, processing or other services with complete country input, or co-finance which would give a chance to even larger number of fund users with responsibility when using it. This amount of money would help to establish at least 500 agricultural-production-processing-service economies that would base their activity on sustainable resource usage.

Natural resources of Stara Planina could be used in function of sustainable tourism, as well as culturally and historically important monuments: Konak Malog Riste (Little Rista's Lodge), house Bela Macka (White Cat), fortress Kale in Pirot and monasteries: Sveti Jovan Blagoslov (St. John the Blessing) or Poganovski monastery and Sveti Djordje monastery (St. George) – Temska from XIV century, monastery Sveti Nikola (St. Nicholas) – Planinica from the XVI century, Sveta Bogorodica monastery (St. Mary's monastery) – Sukovo and St. Mary's monastery – Visocka Rzana from the XVIII century, Sveti Jovan (St. John's) church – Krupac from the second half of the XVIII century, monastery Sveti Ilija (St. Elijah) – Rsovcı from the second half of the XIX century and monastery Sveta Marija (St. Mary's monastery) – Ciniglavci built in 1858.

Starting from the basic provisions of national sustainable development strategies and primarily provisions that talk about the environment and then sustainable development and tourism, acceptable forms of tourism on Stara Planina would be: agro-food industry and livestock, spa and lake tourism, revitalization of cultural goods and monuments of national construction and their use, cottage industry, beekeeping, medical herbs collection, ethno and eco-tourism, hunting and fishing tourism, etc. Alternative tourism could find its biggest chance in lake and spa tourism. Besides afore mentioned lakes and spas of this region, in the wider environment there are Gamzigradska Spa and Zvonacka Spa.

Preliminary solutions of the alternative form of tourism were often hard to do on the field. The proposed revitalization of the village is problematic in several respects, and the limitations are related to demographic factors that will surely create the future of the area. The population gravitates toward urban centers, so that Stara Planina has about 8,000 inhabitants, and the number of rural population decreased drastically. The age structure of population is predominantly older population (population of 19 years of age make up about 20% of the total population), households are predominantly elderly, with the accelerated process of vanishing villages and hamlets. The average population density was 47.2 per km² (Становништво: активност и пол, књига 5, 2003), while the results of the last census show further decline in population as well as population density, also, preliminary census results show (results have not been published yet) decline in livestock fund and arable areas keep getting smaller.

By providing various benefits and privileges, village revitalization is possible in theory but on the field the thing is quite different. There are various obstacles and barriers in achieving explanations of such a plan. It is necessary to educate the population and provide extensive explanation of what such a new approach might do for the people of that region. There would probably be some benefits in the long run, but no one can guarantee that to the people who are living poor. Financial assistance for revitalization of the village is also problematic because they enable elderly households and involve them in tourism which is very slow and uncertain process.

It is necessary to gain some interests from the local community with concrete plans. Provision of problematic infrastructure, telecommunications, roads, electricity, school construction and better connectivity with city centers, would attract some attention from the locals to remain in those regions. The basic long-term aim for development of local community is increasing of quality of life, making new working places, integration of local community into wider regional system (health, educational and cultural institutions), (Vujađinoviћ С. et al., 2010).

Also second option, which supports the alternative development of the Stara Planina region, sees that the progress of this region lays in the restoration of traditional livestock production based on the exploitation of mountain pastures, encouraging agriculture, promotion of the processing sector and marketing of agricultural products with emphasis on typical products with geographic origin: mutton, wool, honey, milk products collecting herbs, authentic handicrafts and others.

This alternative supports motivation for the ethno tourism development, as well as other forms of sustainable tourism, while ethno tourism development has to be followed by the infrastructure investments. Measurement in the development of ethno tourism must be oriented toward existing villages on Stara Planina, especially to those with preserved authentic look, where the financial support is needed for reconstruction and renovation of facilities in the local ethno architectural style, with satisfying conditions of the tourist categorization. The rural, agro, eco and ethno tourism (recommended by the IUCN as an acceptable forms of tourism) could be developed and profitable.

Conclusion

Development of sustainable mountain tourism could bring huge economical advantage to the local community and the country. There are limitations to development of such tourism, and the obvious issue on the area of Stara Planina is the influence on the environment (ecological capacity of the area, anthropopression, disturbance of protected national good), and catastrophic current state of the infrastructure, especially the road infrastructure, etc. Environmental pressure under the influence of the anthropogenic factor would reflect to the environmental over-exploitation, degradation and devastation of space. By establishing the monitoring regime, one could control the level of environmental pollution, while issues of illegal and unplanned construction, issues of evacuation of solid waste and wastewater, etc., has to be investigated further.

Careful examination of planned tourist centre is needed, and whether the Stara Planina ski centre can fight off the competition in the region. Economic justification of the whole project and mode which would help to reach the goal need to be further explored through cost-benefit analysis by which it would be possible to determine ways in which invested funds would be returned and what would be the effects reached through the intense cooperation as well as coordination with the local community.

Preliminary works, construction and commissioning of the ski-lifts with additional ski trails in the area of Babin Zub proved to be the most problematic. After completion of the first ski season, it was necessary to do the complete recovery of all ski trails. Omissions

made in the tourist center area of Babin Zub must be eliminated in order not to repeat in other sectors. The experiences in realization of these and future projects can be used during future works in other parts of Serbia which are provided for the winter tourism development (Kopaonik, Golija, Crni Vrh, etc.), and to use them as fulfillment for environmental protection measures.

An alternative to the development of the winter tourism is the ability to sustainable use of the Stara Planina resources and it is important to pay attention to the forms of tourism that are most accepted and by which sustainable model would Stara Planina area needs to develop further in the future. Alternative tourism amenities and revitalization of the villages need to be defined in details with strategic documents.

References

- Andersson T. D., Lundberg E. (2013). Commensurability and sustainability: Triple impact assessments of a tourism event, *Tourism Management*, Vol. 37, pp. 99-109.
- Белиј С. et al. (2007). Климатско рејонирање и положај горње шумске границе на Старој планини, Заштита природе, часопис Завода за заштиту природе Србије (бр. 57/1-2), Завод за заштиту природе Србије, Београд, стр. 21-24.
- Вујадиновић С., Павловић М., Шабић Д. (2010). Интегрални одрживи развој на примеру локалне географске средине, Гласник Српског географског друштва, свеска ХС – број 2, Српско географско друштво, Београд, стр 173-187.
- Gourdon J., Cernat L. (2012). Paths to success: Benchmarking cross-country sustainable tourism, *Tourism Management*, Vol. 33, pp. 1044-1056.
- Драговић Р. et al. (2011). Могућности за развој одрживог туризма на Старој планини, Гласник Српског географског друштва, свеска ХС1 – број 1, Српско географско друштво, Београд, стр 87-116.
- Љешевић М. А. (2005). Животна средина села и ненастањених простора, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Мијовић А. et al. (2012). Биодиверзитет Србије стање и перспективе, Монографија, Завод за заштиту природе Србије, Београд.
- Радуловић Ј. et al. (1997). Животна средина и развој – Концепт одрживог развоја, Савезно министарство за развој, науку и животну средину, Београд.
- Ristić R. et al. (2011). Environmental impacts in Serbian ski resorts, *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, Vol. 6, No. 2, p. 125-134.
- ***(2011). Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији, Први резултати, Републички завод за Статистику, Република Србија, Београд.
- ***(2010). Просторни план Републике Србије 2010-2014-2020, Влада Р.Србије, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање, Београд.
- ***(2008). Национална стратегија одрживог развоја, Влада Р.Србије, Београд ("Сл. гласник РС", бр. 57/08).
- ***(2007). Plan razvoja turizma na Staroj planini sa predinvesticionom studijom i fizičko-tehničkim karakteristikama skijališta, Horwath consulting Zagreb.
- *** (2007). Стратешка процена утицаја Просторног плана на животну средину, Влада Републике Србије, Министарство за инфраструктуру, Министарство економије и регионалног развоја, Републичка агенција за просторно планирање, Београд.
- ***(2007). Просторни план подручја Парка природе и туристичке регије Стара планина, Влада Републике Србије, Министарство за инфраструктуру, Министарство економије и регионалног развоја, Републичка агенција за просторно планирање, Београд.
- ***(2006). Стратегија развоја туризма Републике Србије, Влада РС, Београд, ("Сл. гласник РС", бр. 91/06).
- ***(2003). Становништво: активност и пол, књига 5, Републички завод за Статистику, Р.Србија, Београд.
- ****(1997). Уредба о заштити Парка природе "Стара планина", ("Сл. гласник РС", бр. 19/97).

ОГРАНИЧЕЊА РАЗВОЈА ПЛАНСКИХ И АЛТЕРНАТИВНИХ ОБЛИКА ТУРИЗМА НА ПРОСТОРУ ПАРКА ПРИРОДЕ И ТУРИСТИЧКЕ РЕГИЈЕ ”СТАРА ПЛАНИНА”

ИВАН САМАРЦИЋ¹

¹Универзитет у Београду - Географски факултет, Студентски трг 3/3, 11000 Београд, Србија

Сажетак: Велика природна богатства Србије могу се искористити за развој туризма који је у складу са принципима одрживог развоја. Водна богатства: реке, језера, затим бање, планине итд. могу се искористити на прави начин, за развој туризма, афирмацију локалне заједнице и целе државе и уз одговарајућа улагања и одговорну политику развоја може донети велику материјалну корист целом друштву. На простору Старе планине планским документима је дефинисан туризам са акцентом на зимском туризму (развој скијашких центара и пратеће инфраструктуре). Алтернатива таквом виду туризма јесте одрживи туризам, а ту се мисли на: пољопривредно-прехранбено производњу и сточарство, етно и екотуризам, бањски и језерски туризам, ревитализацију културних добара и споменика народног градитељства и њихово коришћење, домаћу радиност, пчеларство, сакупљање лековитог биља, ловно-риболовни туризам и др. Основни циљ јесте унапређење квалитета животне средине као и минимизирање негативних утицаја на животну средину, а тамо где је то могуће да се уклоне у потпуности. Сагледавањем стања на терену могу се дати препоруке за развој одрживог туризма.

Кључне речи: Стара планина, плански и алтернативни туризам, ревитализација села

Увод

Због посебног значаја за заштиту целокупног природног богатства, геолошког наслеђа, генетског, специјског и екосистемског диверзитета Републике Србије и Балканског полуострва, Влада Републике Србије је прогласила Стару планину за Парк природе 1997. године и доделила јој први степен заштите – од изузетног значаја за државу („Сл. гласник РС“: бр. 19/97). Стратешким документима предвиђено је да доминантни вид туризма на простору Старе планине буде у зимском периоду године, а акценат се ставља на изградњу великог броја ски-центара са пратећом инфраструктуром што подразумева ски-стазе, смештајне капацитете, објекте услуга, телекомуникационе објекте, изградњу путне, водоводне, канализационе и друге инфраструктуре, бензинске станице, санитарне депоније, водоакмулације итд.

Приликом почетних радова и пуштањем у рад ски-центра на Бабином зубу јавили су се велики проблеми и негативни утицаји на животну средину. Нарочито се то односи на ски-стазе које су се након прве сезоне урушиле услед непоштовања процедура и законских одредби које се односе на ову област. Приликом јавних расправа јавила су се и мишљења да би на простору Старе планине могли да се развију и други видови туризма и да се ревитализују села, али те идеје су често биле без основе када се сагледа целокупна ситуација на терену.

Слика 1 – Просторни план Парка природе и туристичке регије ”Стара планина”
Извор: (Стратешка процена утицаја Просторног плана, 2007)

Простор Старе планине која се налази на крајњем југоистоку земље, због свог пограничног положаја и лоше инфраструктуре, пре свега путне, миграцијом становништва у градове због посла, временом је постало подручје одакле се становништво масовно исељава. Развојем летњег и зимског туризма, са нагласком на зимски туризам, таква ситуација се може поправити. Ипак, постоје многи проблеми и ограничења због који је неопходно доносити одговорне и исправне одлуке. Плански и алтернативни облици туризма имају перспективу, али и многобројна ограничења.

Методе истраживања

Теренским истраживањима и анализом литературе утврђени су неки од проблема у реализацији планских и алтернативних решења за развој туризма на Старој планини. Коришћени су: планска документација (Просторни план РС 2010-2014-2020, Стратегија развоја туризма РС, Национална стратегија одрживог развоја, План развоја туризма на Старој планини са прединвестиционом студијом и физичко-техничким карактеристикама скијалишта - мастер план, Просторни план подручја Парка природе и туристичке регије "Стара планина" и Стратешка процена утицаја просторног плана на животну средину), стручни радови и законска основа. Алтернативни облици туризма су мање заступљени у публикацијама и стручним часописима, тако да је основни извор информација било теренско истраживање. Циљ рада је сагледавање оба правца развоја туризма и њихова ограничења. Коришћењем одговарајућих подлога (топографска карата за простор скијалишта) и софтвера Geomedia, картографски и 3D је приказан локалитет Бабин зуб са скијалиштима где се уочава предиспонираност терена клизању. Ауторским сликама је приказан посматрани простор док је из Просторног плана преузета карта намене простора. Статистичким методом приказани су: број и густина становника, број истовремених скијаша и предвиђени број жичара. Индикаторима одрживог туризма могу се утврдити потенцијални проблеми који се односе на капацитет територије, антропопресију итд. Јасну cost-benefit анализу је тешко одредити услед недостатка података везаних за инвестиције и исплативост пројекта, али је дат модел по којем би могао да се одреди. Резултат рада је указивање на проблеме приликом реализације планираних туристичких садржаја, али и осврт на алтернативу таквом развоју који није довољно истражен. Приликом имплементације и реализације планова у другим ски центрима Србије (Копаоник, Дивчибаре, Црни врх итд.) приказане пропусте требало би исправити и користити као смернице у мерама заштите животне средине.

Географске карактеристике Парка природе и туристичке регије "Стара планина"

Укупна површина подручја Просторног плана Парка природе и туристичке регије "Стара планина" износи 1541,9 km², од чега је 1143,3 km² подручје Парка природе, док је површина дела туристичке регије Стара планина површине 396,6 km² и излази из територије Парка природе (Просторни план, 2007). Подручје обухваћено Просторним планом, односно подручје посебне намене са зонама I, II и III степена заштите Парка природе "Стара планина" простира се правцем северозапад-југоисток на планинским теренима масива Старе планине и потпланинском окружењу, приближно од Вршке чуке на северозападу до Видлича на левој обали Височице, на југоистоку, у виду појаса дужине око 100 km и ширине од око 4 km, код Селечке на северу, до око 30 km, код Пирота на југу, у висинским зонама од 140 m, локалитет Грлишка Река, код ушћа у Бели Тимок, до 2169 m врх Миџор, уједно и највиши врх на Старој планини. Североисточна граница Просторног плана, која се поклапа са Државном границом, води главним гребеном Старе планине, док је југозападна граница највећим делом везана за долине Трговишког и Белог Тимока, као и за долину Нишаве (Просторни план, 2007).

Слике 2 и 3. Врхови Бабин зуб 1758 m (лево) и Миџор 2169 m (десно), (Самарић И., 2011)

Литолошки састав овог терена чине седиментне, магматске и метаморфне стене, од најстаријих палеозојских, преко мезозојског флишног и кречњачког

комплекса и неогених језерских и маринских седимената, до најмлађих квартарних речних и бигрених наслага. Брдско-планински рељеф је рашчлањен токовима река Трговишког Тимока, Темштице, Височице и њихових притока. Примарну морфолошку структуру чини планински гребен чија се висина повећава од севера ка југу са 2 врха преко 2000 m надморске висине (Миџор и Дупљак), док су врхови Сребрна глава, Копрен, Три чуке, Вражја глава, Голема глава, Големи камен и још неки у висинској зони 1900-2000 m надморске висине. Планински гребен је на више места снижен и пробијен превојима међу којима су најпознатији Свети Никола и Кадибогаз. Дисецираност рељефа, комбинације долина и јаруга, вертикално усецање које местимично износи и 800-1000 m, пејзажне вредности, укупна висинска разлика која износи преко 2000 m, стрми нагиби, међу којима се истичу по предеоној вредности и лепоти клисуре река Темске, Росомачке реке и клисура Владикина плоча, представљају геодиверзитетско богатство овога краја.

Геодиверзитет Старе планине употпуњују крашки и флувиокрашки облици рељефа (увале, вртаче, понорске долине, Одоровско крашко поље, Велика пећина и пећина Владикине плоче), као и периглацијални облици рељефа. На Старој планини периглацијални појас обухвата уску зону изнад горње шумске границе (Белиј С. et al., 2007). У хидрографском погледу Стара планина обухвата делове сливова Белог и Трговишког Тимока са притокама. Битна карактеристика водотока јесте велика неравномерност протока и бујични карактер. Најзначајнија језера на простору Старе планине су Завојско, Совинац, Грлишко, Рготско и језеро "Сават 2". Подземне воде су оскудне, извори су различитог положаја, издашности, режима рада, температуре и хемијског састава. Ово подручје одликују и термоминералне воде у Ргошкој бањи код Књажевца и Даг Бањици код Пирота као и низ термалних извора дуж корита Сврљишког Тимока.

Богатство Старе планине је биодиверзитет, заступљен са мноштво врста од којих су неке под најстрожијим видом заштите, како домаћег тако и међународног карактера и налазе на списку угрожених врста у Црвеној књизи Србије као ендемске и реликтне врсте, док су многе евидентирани на европској и светској Црвеној листи. Флора Србије обухвата 3662 таксона у рангу врста и подврста (Мијовић А. et al., 2012), док је диверзитет васкуларне флоре Старе планине представљен са најмање 1195 биљних врста, од тог броја 3 врсте су заштићене Хабитат директивом, а 45 врста се налази на CITES листи (Просторни план, 2007). Из Уредбе о природним реткостима присутно је 40 врста. Бернском конвенцијом заштићене су две врсте. На тресавама Старе планине расте 50-70 ендемита и 344 врсте маховина (Стратешка процена утицаја Просторног плана, 2007). Стару планину насељава 136 врста лептира, ихтиофауна је заступљена са 26 врста, водоземци и гмизавци са 18, орнитофауна са 206, од којих су 154 птице гнездарице, док су сисари представљени са 60 врста (Стратешка процена утицаја Просторног плана, 2007).

Ограничења развоја туризама предвиђеног планским решењима

На простору Парка природе и туристичке регије "Стара планина", предвиђена је изградња туристичког центра који би временом постао центар зимског туризма у Србији. План је да се изграде: смештајни капацитети (хотели, мотели, туристички пунктови и насеља и др.), ски-стазе, ски-лифтови и жичаре, да се модернизује и ревитализује инфраструктура (путеви I, II и III реда, телекомуникације, топловод, гасовод, водовод и канализација и др.) и пратећи туристички садржаји. Планом Владе Србије и надлежних министарстава на Старој планини биће изграђен велики туристички комплекс који би могао да прими 41.200-68.500 туриста и налазиће се у подножју највиших делова планине (Миџор, Бабин зуб и Тупанар).

Табела 1. Скијашки капацитети по секторима на Старој планини (Просторни план, 2007)

Реализација целокупног пројекта захтева дужи временски период, а до сада је у рад пуштен ТЦ ”Бабин зуб” са пратећим стазама (ски-стазе ”Коњарник 1 и 2”, ”Сунчана долина” и ”Маркова ливада”) и комплекс на Јабучком равништу (смештајни капацитети), са првом осмоседном гондолом за превоз скијаша у Србији.

Слике 4 и 5. 3D модел скијалишта ТЦ ”Бабин зуб” и правци пружања ски-стаза (Самарић И., 2011.)

Ограничења развоја туризма базираног на ски-центрима односе се на: утицај на животну средину (еколошки капацитет простора и антропопресија, нарушавање заштићеног природног добра и др.), преамбициозан пројекат (98 свих жичара и 41.200 – 68.500 истовремених скијаша), недостатак инфраструктуре (очајно стање путних праваца), економску оправданост пројекта и време повратка уложених средстава, проблем имплементације плана, комуналне проблеме, депоновање чврстог и течног отпада, дивљу градњу, канализацију и водоснабдевање, затим и конкурентност, атрактивност, климатске промене (смањена количина снега) и др. Такође значајна средства су издвојена не само за изградњу ски-центра већ и за санационе радове који су били неопходни да се изведу у реону ски-стаза ”Коњарник 1 и 2” и ”Сунчана долина” (Ristić R. et al., 2011).

Карта 1. Топографска карта са локацијом скијалишта ТЦ ”Бабин зуб” (Самарић И., 2011)

Економска оправданост сваког пројекта може се утврдити на основу уложених средстава и времена повратка. Анализом свих параметара ствара се јасна слика оправданости пројекта и времена повраћаја уложених средстава након чега се остварује добит, а једну такву анализу дају Андерсон Т.Д. и Линдберг Е. (2013) са Универзитета у Гетеборгу у Шведској.

Слика 6. Модел који описује перспективу одрживог развоја (Andersson T.D., Lundberg E., 2013)

Обиласком насеља на Старој планини могу се утврдити ограничења развоја планинског туризма предвиђеног планским документима. Пример за то је насеље Кална (43° 24’ 19” сгш и 22° 25’ 21” игд) у општини Књажевац у Зајечарском округу. Према резултатима пописа из 2011. године насеље Кална има 301 становника (Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији, Први резултати, 2011). Према попису из 1991. било је 629 становника, а према попису из 2002. било је 553 становника (приметан је пад у броју становника). Просечна старост становништва 2002. године износила је 49,4 година (45,6 код мушкараца и 52,9 код жена), а просечан број чланова по домаћинству је 2,24 (Становништво: активност и пол, књига 5, 2003).

Теренским истраживањем у Кални уочавају се проблеми у функционисању насеља. Постоје многа ограничења развоја, а проблеми су пре свега демографски, затим лоше стање инфраструктуре (саобраћај, гасоводи, телекомуникације, водоснабдевање и др.), застарелост пољопривредне опреме итд. Демографске проблеме је лако учити и проласком кроз насеље. Примећује се да младог становништва готово нема, односно да је у јако малом броју, популација 14-30 година је махом отишла у општинске центре у околини или у Београд, тако да су домаћинства у највећем броју старачка. Насеље Кална је предвиђено за мешовито насеље у оквиру туристичког центра Стара планина где би велики број туриста одсео и предвиђено је да насеље има 500 лежајева (далеко више од тренутног броја).

Локалној заједници су неопходна конкретна сазнања о томе на који начин би се профит остварио и која би њихова улога била у развоју туристичког центра. Потребно је омогућити неповратна средства пре свега за грађевинске радове пошто кредитирање нема перспективу јер су домаћинства махом сиромашна или је потребно обезбедити кредитирање са малом каматном стопом и дужим временом отплате. Тренутна ситуација на терену није повољна и са аспекта друштвеног фактора. Пре свега се мисли на неповерење становништва Старе планине да ће им развој планинског туризма донети велику корист како им се обећава. Објашњење таквог става становништва и није тешко разумети нарочито ако се спроведе разговор са мештанима појединих села попут Калне, Топлог Дола итд.

Често су обећања имала само политичку позадину, а вера у бољитак би се вратила само конкретним радовима на терену. Ту се мисли на подизање запослености и куповне моћи становништва, изградњу инфраструктуре пре свега путне и телекомуникација (мобилне мреже) итд. Изградња путне инфраструктуре је приоритет и у погледу очувања села, развоја регије и наравно предуслов развоја зимског туризма. Неопходно је да се пре изградње и реконструкције друмских саобраћајница региструју вредности геонаслеђа и биодиверзитета и на тим тачкама искористе технолошка достигнућа градње са минималним нарушавањем амбијенталних целина (Драговић С. et al., 2011).

Ограничења развоја алтернативних облика туризма

Планирана улагања у развој зимског туризма и изградњу туристичких центара на Старој планини, покренула су и другачија мишљења. У периоду пре отпочињања радова на Бабином зубу и Јабучком равништу и доношења стратешких докумената који су били основа за почетак радова јавило се много идеја на који начин би та средства могла да се уложе.

Пре свега се то односило на идеју ревитализације села преусмеравањем средстава намењених првој фази пројекта како би се обезбедило 100.000 оваца и 500 трактора са прикључним машинама, а да се остатак новца искористи за давање донација од по 20.000 EUR за 500 домаћинстава да задовоље услове за туристичку категоризацију, за реконструкцију кућа, адаптацију ради етно-туризма или започињање неке врсте прераде, за сушаре, производњу млека, прераду шумског воћа. Сматрало се, да је наведена сума новца довољна за развој најмање 500 домаћинстава ради отпочињања пољопривредне или друге производње, прераде или услуге са потпуним учешћем државе или кофинансирањем који би дало шансу већем броју корисника фонда, али такође и одговорности при његовом коришћењу. Ова сума новца помогла би успостављање 500 пољопривредно–прерађивачко–услужних газдинстава која би своју делатност заснивала на одрживом коришћењу ресурса.

Природна богатства Старе планине могу бити стављена у функцију одрживог туризма, као и културно-историјски споменици: ”Конак малог Ристе”, кућа ”Бела мачка” и тврђава ”Кале” у Пироту и манастири: Свети Јован Богослов или Погановски манастир и манастир Свети Ђорђе – Темска из XIV века, манастир Свети Никола – Планиница из XVI века, манастир Свете Богородице – Суково и манастир Свете Богородице – Височка Ржана из XVIII века, спомен црква Свети Јован – Крупац из друге половине XVIII века, манастир Свети Илија – Рсовци из друге половине XIX века и манастир Свете Марије – Чиниглавци саграђен 1858. године.

Полазећи од основних одредби одрживог развоја и националних стратегија пре свега које говоре о заштити животне средине, затим одрживом развоју и туризму, прихватљиви облици туризма на Старој планини били би: пољопривредно-прехрамбена производња и сточарство, бањски и језерски туризам, ревитализација

културних добара и споменика народног градитељства и њихово коришћење, домаћа радиност, пчеларство, сакупљање лековитог биља, етно и екотуризам, ловно-риболовни туризам и др. Алтернативни туризам могао би највећу шансу да нађе у језерском и бањском туризму. Осим већ поменутих језера и бања овог краја у ширем окружењу су и Гамзиградска и Звоначка бања.

Идејна решења алтернативног вида туризма била су тешко изводљива на терену. Предложена ревитализација села је проблематична са више аспеката, а ограничења се односе на демографске факторе који ће у многоне креирати судбину подручја. Становништво гравитира према градским центрима, тако да на Старој планини живи око 8000 становника, а број руралног становништва опада драстично. У старосној структури доминантно становништво чини старија популација (становништво до 19 година старости чини око 20% укупне популације), домаћинства су претежно старачка, са убрзаним процесом исчезвања села и засеока. Просечна густина насељености је била 47,2 ст/км² (Становништво: активност и пол, књига 5, 2003), док резултати последњег пописа показују даље опадање броја и густине становника, а такође, прелиминарни резултати пописа показују (још нису публиковани сви резултати) и опадање сточног фонда, обрадиве површине су све мање итд.

Давањем бенефиција и различитих повластица ревитализација села је у теорији могућа, али на самом терену је ствар битно другачија. Постоје различите препреке и објашњења баријера у остваривању таквог плана. Неопходна је обимна едукација становништва и објашњење шта би такав нов приступ организацији рада донео људима тог краја. На дужи период вероватно да би корист постојала, али становништву које живи у јако тешким условима то нико не може да гарантује. Помоћ у новцу ради ревитализације села је такође проблематична јер оспособити старачка домаћинства и укључити их у туристичку понуду је јако спор и неизвесан процес.

Интересовање локалне заједнице је неопходно привући конкретним плановима. Обезбеђивање проблематичне инфраструктуре, путева, телекомуникација, електроснабдевања, изградња школа и боља повезаност са градским центрима би привукла пажњу локалног становништва да остане у тим крајевима. Основни дугорочни циљ развоја локалне заједнице јесте повећање квалитета живота, отварање нових радних места, интеграција локалне средине у шири друштвени систем (здравствене, образовне, културне институције), (Вујадиновић С. et al., 2010).

Тakoђе, друга опција која се залаже за другачији развој регије Старе планине, напредак овога краја види у обнављању традиционалне сточарске производње базиране на експлоатацији планинских пашњака, подстицању пољопривреде, подстицању сектора прераде и маркетинга пољопривредних производа са акцентом на типичне производе са географским пореклом: овчетина, вуна, млечни производи, мед, сакупљање биља, аутентични ручни рад и др.

Алтернатива подразумева и мотивацију за развој етно и осталих видова одрживог туризма, а развој етно-туризма мора бити пропраћен улагањем у инфраструктуру. Мере у развоју етно-туризма морају бити оријентисане ка постојећим селима на Старој планини и то посебно ка оним са очуваним аутентичним изгледом, где је финансијска помоћ потребна за реконструкцију и адаптацију објеката у локалном етно-архитектурном стилу, са задовољавањем услова туристичке категоризације. Рурални, агро, еко и етно туризам (препоручен од стране IUCN као прихватљиви видови туризма) могу да буду развијени и профитабилни.

Закључак

Развој одрживог планинског туризма могао би да донесе велику економску корист локалној заједници и држави. Постоје ограничења развоја таквог туризма, а на простору Старе планине очигледан проблем је утицај на животну средину (еколошки капацитет простора, антропопресија, нарушавање заштићеног природног добра), катастрофално стање инфраструктуре, нарочито путне инфраструктуре итд. Притисак на животну средину под дејством антропогеног фактора одразио би се на прекомерну експлоатацију животне средине, деградацију и девастацију простора. Успостављањем режима мониторинга контролисао би се ниво загађења животне средине, а проблеме дивље и непланске градње, евакуације чврстог отпада и отпадних вода и др. неопходно је детаљније истражити.

Потребно је пажљиво проценити да ли планирани туристички центар може да издржи конкуренцију у региону. Економску оправданост целог пројекта и модел по којем би се остварили планирани циљеви неопходно је истражити кроз cost-benefit анализу где би се утврдио начин повратка уложених средстава као и који би ефекти били остварени кроз интензивнију сарадњу и координацију са локалном заједницом.

Припремни радови, изградња и пуштање у рад жичаре са пратећим ски-стазама на простору Бабиног зуба показали су се као најпроблематичнији. Након завршетка прве скијашке сезоне неопходно је било извршити комплетну санацију ски стаза. Пропусти начињени на простору ТЦ ”Бабин зуб” не би смели да се понове у осталим секторима. Искуства у реализацији ових и наредних пројеката могу да послуже приликом радова у другим деловима Србије који су предвиђени за развој зимског туризма (Копаоник, Голија, Црни врх и др.) и да се искористе као допуна мерама заштите животне средине.

Алтернатива развоју зимског туризма јесте могућност одрживог коришћења ресурса Старе планине и потребно је водити рачуна који су то облици туризма најприхватљивији и по ком одрживом моделу би простор Старе планине требао у будућности да се развија. Алтернативне туристичке садржаје и ревитализацију села је потребно детаљније дефинисати стратешким документима.

Литература

Литературу видети на страни 23.